PUSZTAI TAMÁS

A KELEMÉRI MOHOSVÁR
Egy 13–14. században használt vár kutatásának lehetőségei

A 13–14. század magyar várainak régészeti kutatása során meghatározható volt egy jellegzetes vártípus, melyet általában kör vagy ovális alakú sánc vesz körbe, a sánc belső oldalán árokkal. Az árokkal körülvett belső mag területén egy torony maradványait találjuk. A torony mellett vagy ahhoz kapcsolódva pedig fa vagy kő épületek vannak. E várak árkon belül eső területének nagysága általában 0,02-0,09 hektár.[1] Dolgozatomban e vártípus egy képviselője, a Gömör-megyében található, Kelemér falu melletti Mohosvár régészeti kutatásának eredményeit mutatom be.

A középkori Magyarország 13. századi várépítészetének kutatásában az elmúlt évtizedek során mind a történettudomány, mind a régészeti kutatás olyan eredményeket ért el, melyek segítségével megrajzolható az a háttér, melybe a keleméri feltárások eredményeképp meghatározható vár elhelyezhető. A régészeti kutatás feladata az, hogy megvizsgálja, az általunk kutatott várak mennyiben kapcsolhatóak e háttérhez, egy-egy adott vár régészeti vizsgálatára alapozott ismereteink mennyiben egészítik ki vagy éppen módosítják a rendelkezésünkre álló, ismert képet. A magyarországi várak régész kutatói e feladatot azért is el kell hogy végezzék, hiszen összevetve a korszak váraira vonatkozó történeti és régészeti források arányát, látható, hogy a régészeti jellegű adatok oly nagyszámúak, hogy a 13–14. század várépítészetéről rajzolandó kép nélkülük nem homályos, hanem teljesen töredékes lenne.

A történeti kutatásnak a 13–14. század magyar várépítészetére vonatkozó alapvetései ismertek[2]: 1241–1242-ben a középkori Magyar királyság egy részét a Batu kán vezette tatár hadak elpusztították. A tatár pusztítás utáni években az akkori magyar király, IV. Béla (1235–1270) számára a katasztrófából önként adódott a tanúság: minél több, korszerű kővárat emelni a stratégiailag fontos és arra alkalmas helyeken. Kővárak a tatár pusztítás előtt is álltak az országban, de számuk a 13. század második felétől szaporodott meg. A várépítésben a király járt elől. E munkában az 1250–1260-as években a király elsősorban a nagybirtokosokra támaszkodhatott. A 13. századi Magyarország történetének egyik leghatározottabban kitapintható vonulata a világi arisztokrácia töretlen súlynövekedése volt. Az 1260-as évektől már a királlyal is szembenálló uradalomteremtés érdekei mögé szorultak a várépítés országvédelmi megfontolásai. Egy-egy vár helyének kiválasztását magánhatalmi szempontok vezették. A század utolsó harmadában a nagybirtokosok ereje és súlya mindenekelőtt váraikban fejeződött ki. A század végére a magánkézen lévő várak száma már többszörösen fölülmúlta a királyi várakét. E várak védelmébe zárkózva tökéletes eredménnyel lehetett dacolni a királyi hadakkal szemben is. A 13. század végére az ország területén kialakulnak a királytól független, vele és egymással is szembenál-

1 E vártípusról röviden: Miklós Zsuzsa: *földvár*-címszó. Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. 1994. 224.

2 Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest, 1977.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. História Könyvtár. Monográfiák 1. Budapest, 1993.; Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Budapest, 1996.; Várak a 13. században (Burgen im 13. Jahrhundert). Castrum Bene, 1989. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1990.

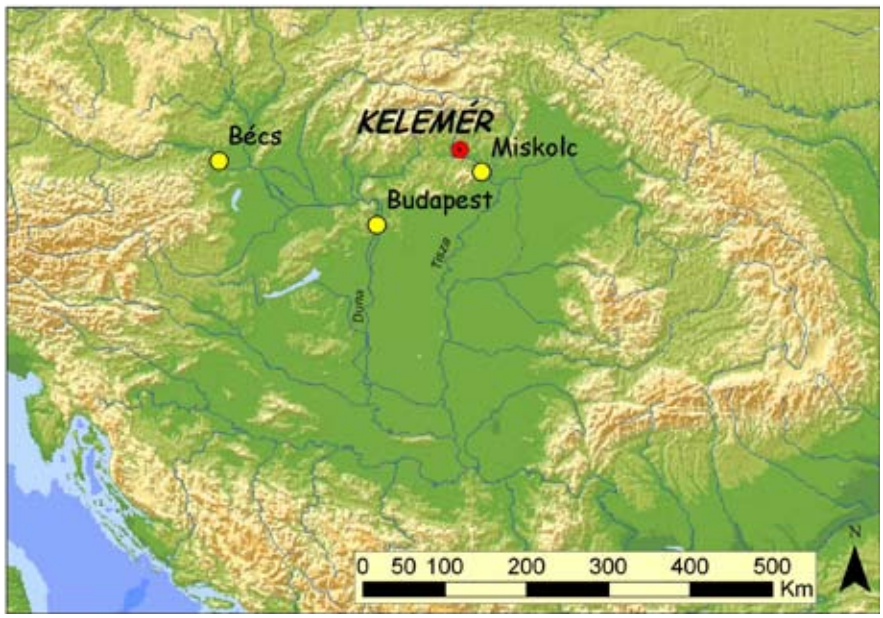

1. A keleméri Mohosvár a Kárpát-medencében

ló tartományúri hatalmak. E rendszerben a tartományurasághoz kötődő nemeseket nem a Nyugat-Európában megismert földadománnyal is párosuló hűbéri viszony kapcsolta urukhoz, hanem a többnyire a nagyuraságtól való félelem illetve a nyílt erőszak késztette behódolásra, szolgálatvállalásra őket. E korszak nemesi várépítését találóan jellemzi a történész megállapítása: „a vár szomszédvárat szült".[3] A 13. század második felére ez a rendszer biztosított fegyveres magánhatalmi erőt a bárónak a birtokfoglalásaikhoz, hatalmaskodásaikhoz, belháborúikhoz, uralmuk elismertetéséhez. 1300-ra a Magyar Királyság területén 10–11 család birtokolta a valódi hatalmat. E családok 1301 után, amikor a magyar uralkodóház – az Árpád-ház férfiága – kihalt, legfeljebb csak taktikai megfontolásból ismerték el névlegesen királyuknak valamelyik trónkövetelőt. Ez az erőszakon alapuló rendszer magában hordozta a saját pusztulását is. A 14. században a bárónak alávetett nemesek gyorsan kihátráltak uraik mögül és ellenükben a királyi hatalom támogatóivá szegődtek. E rendszer széttörése a 14. század elején az új uralkodónak, Károly Róbertnek (1308–1342) azonban két évtizednyi harcába került. E harcok során több, a 13. században épült vár el is pusztult vagy birtokosaik örökre elhagyták őket.

A keleméri Mohosvárra úgy tekinthetünk, mint e fent leírt korszak magánvár-építészetének egyik jellegzetes példájára.

Kelemér Észak-Magyarországon található, egy alacsonyabb dombvidék területén, Miskolctól 55 kilométer távolságban (1-2. kép). Miskolcról a középkori Magyarország északi megyéibe a Sajó-folyó völgyében vezet az út. Kelemér a Sajó folyó és a Szuhapatak völgyét összekötő völgyben fekszik. A Mohosvár a Kelemér falu fölötti dombokon épült, Kelemér falutól 2 kilométerre. Az írott források a középkorban Kelemér falun át-

3 Fügedi 1977.

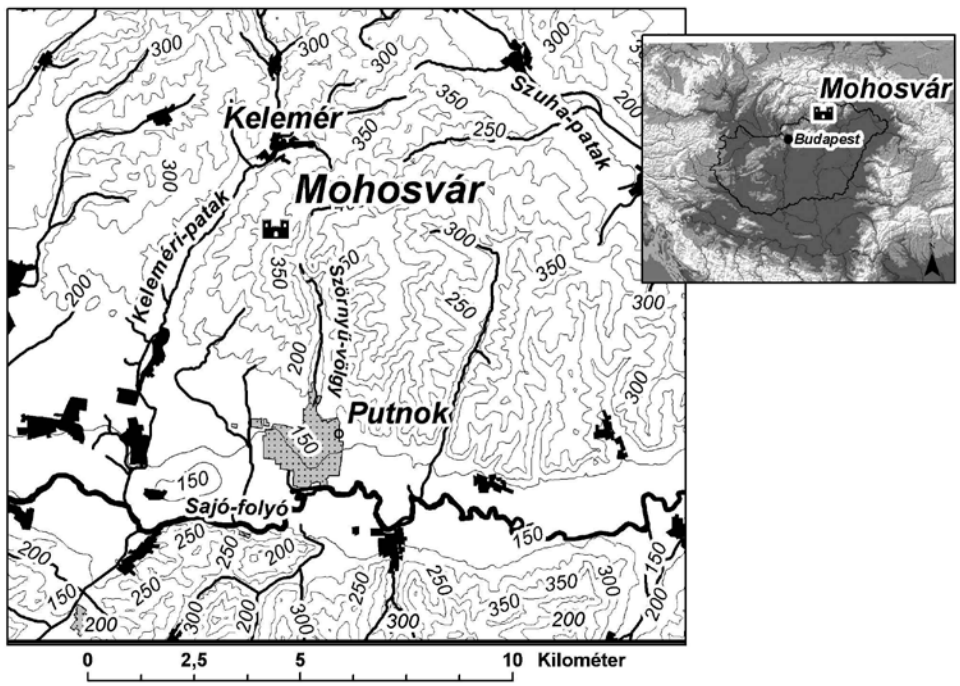

2. A Sajó-folyó völgye, a Mohosvár közvetlen környezete

vezető utat „Magna Strata”-ként, azaz Nagy Útként említik. Ez az út kapcsolódott a Sajó-folyó völgyében északra vezető középkori főúthoz (3. kép).[4]

A Mohosvár két láp, a Kismohos és a Nagymohos láp fölötti domb tetején épült fel. A Mohosvár dombja 35 méterrel emelkedik Kismohos-Láp szintje fölé (4. kép).[5]

A vár környezetének történeti rekonstrukciója

A régészeti kutatással vizsgált középkori váraink természeti környezetéről, a várak tágabb környezetében lezajlott, a várak használója által is befolyásolt természeti folyamatokról igen keveset tudunk. Ma még jórészt hiányoznak azok a természettudományos vizsgálatok, melyek nyomán e környező világról részletesebb ismeretekhez juthatnánk. A kevés kivétel közé tartozik a keleméri Mohosvár. Itt már jóval előbb, mint ahogy a régészeti feltárás megkezdődött volna, rendelkezésünkre állt a keleméri Mohos-tavak üledékrétegeinek igen részletes természettudományos vizsgálataira alapozott környezet-rekonstrukció. A vár közvetlen szomszédságában található Mohos tavak őskörnyezettani (üledékföldtani, geokémiai, radiokarbon, pollenanalitikai) vizsgálatait az 1990-es években nemzetközi kutatócsoport végezte el. A Kismohos-tó üledékrétegeibe mélyített

4 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Budapest, 1963. 476.

5 A két láp nevének leírása során a kutatás felváltva használja a láp- és a tó-megnevezéseket (Mohos-láp, Mohos-tó). Dolgozatomban is felváltva használom e két megnevezést.

3. A vár alatti völgyben futó középkori út

fúrások anyagának elemzése során mintegy 100 éves időléptékű bontásban lehetet rekonstruálni az elmúlt 15 ezer év során a vidéken nyomot hagyó éghajlati és környezeti változásokat. Az őskörnyezeti tényezőkön túl, az egyes emberi kultúrák mezőgazdasági és ipari tevékenységének, a környezetre gyakorolt emberi hatások változásának a nyomait is sikerült feltárni a különböző üledékes rétegek geokémiai és őslénytani vizsgálatával (5. kép). A paleoökológiai vizsgálatokat végző kutatócsoport elkészítette e vizsgálatok történeti interpretációját is.[6] E munka hívta fel a régészeti kutatás figyelmét a keleméri Mohos-tavak mellett található várra.[7]

A Mohos-tavak paleoökológiai vizsgálatának eredményeként kialakított történeti interpretáció általunk figyelembe vett főbb elemei az alábbiak: A területen az első termelő gazdálkodást folytató, neolit népcsoportok megtelepedésétől kezdődően egyre növekvő és változatos emberi tevékenységet sikerült kimutatni a vegetáció változásai, illetve a

6 Magyari, Enikő – Sümegi, Pál – Braun, Mihály – Jakab, Gusztáv: Retarded hydrosere: anthropogenic and climatic signals in a Holocene raised bog profile from the NE Carpathian Basin. Journal of Ecology 89. (2002) 1019–1032. Braun, Mihály – Sümegi, Pál – Tóth, Albert – Willis, Katerine Jane – Szalóki, Imre – Margitai, Zita – Somogyi, Andrea: Reconstruction of long-term enviromental changes at Kelemér–Kis-Mohos-tó. Enviromental archaeology in North-Eastern Hungary. Varia Arcaeologica Hungaria. XIX. Budapest, 2005. 25–39.; Sümegi Pál: A középkori Kárpát-medence éghajlati és környezeti viszonyai. in.: A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer, 2000. 9–25.

7 A keleméri Mohos-tavak természettudományos vizsgálatainak eddig megismert történeti interpretációinak sajátossága, hogy szemben az őskori viszonyok részletes bemutatásával, éppen azokra a korszakokra, melyek környezeti történései a rendelkezésünkre álló írásos és térképi állományok segítségével már jobban rekonstruálhatók, már kevesebb adattal szolgál. E hiánynak talán az lehet az oka, hogy a Mohosok területén az újkorban végzett tőzeg bányászat éppen ezeket az újabb rétegeket tüntethette el. Mindenesetre érdekes lett volna megismerni a természettudományos vizsgálatok elmúlt 500 évre vonatkoztatható eredményeit is.

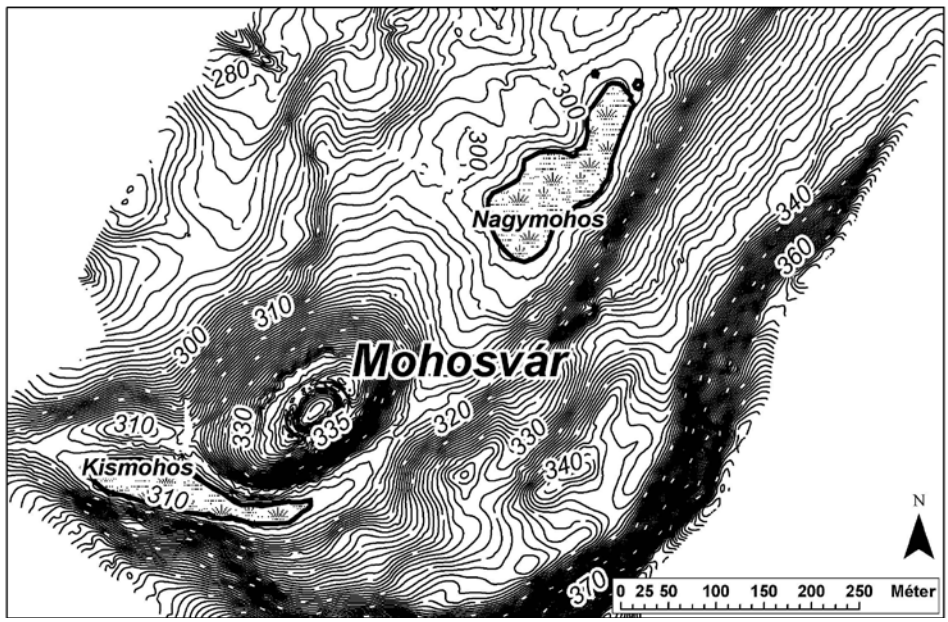

4. A Mohosvár dombja és a várdomb alatti Mohos-tavak

geokémiai változások alapján. E kutatások történeti interpretációját nehezítette, hogy az érintett vidékről a természettudományos vizsgálatokkal összevethető minőségű régészeti feldolgozás még nem készült. A Kismohos-tó fúrásainak értékelése során így csak valószínűsíteni tudták, hogy a Vár-dombon található középkori vár alapjait és alapstruktúráját a vaskorban építhették meg. Ebben az időszakban ugyanis jelentős talajerózió, valamint erőteljes helyi erdőégetés nyomait mutatták ki. Feltételezték, hogy a lápot létrehozó völgyelzáró suvadást a népvándorlás korában felmagasították, mellyel egy kenderáztató tavat hozhattak létre. A folyamatos talajerózió, a nyitott térségekre jellemző pollenösszetétel alapján folyamatos emberi hatást, állandóan lakott település (lakott erőd) kialakulását valószínűsítették. A környezeti változások alapján a fentiekhez hasonló, intenzív emberi tevékenységre következtettek a 10–15. század közötti időszakokban is. Feltételezték, hogy a középkori Mohosvár helyét a 10–11. században is erődítették.[8]

Míg az üledék pollentartalma döntően a lápok 20-1000 méteres környezetének vegetáció összetételét és (esetleges emberi hatásra történő) változásait reprezentálta, addig a kutatóknak nem állt rendelkezésére olyan régészeti adatbázis, mely a Mohosok közvetlen környezetére vonatkozóan kielégítő mennyiségű és minőségű információkkal szolgálhatott volna. Szükségessé vált, hogy azok közül a tanújelek közül, melyeket az ember maga mögött hagy, a keleméri Mohosok környezetében a régészeti módszerekkel vizsgálható jeleket is megkeressük. Ez okból kezdte meg a 2000. évben a miskolci Herman Ottó Múzeum Kelemér–Mohosvár régészeti kutatását.

8 Sümegi Pál: A középkori Kárpát-medence éghajlati és környezeti viszonyai. In: A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer 2000. 9–25.

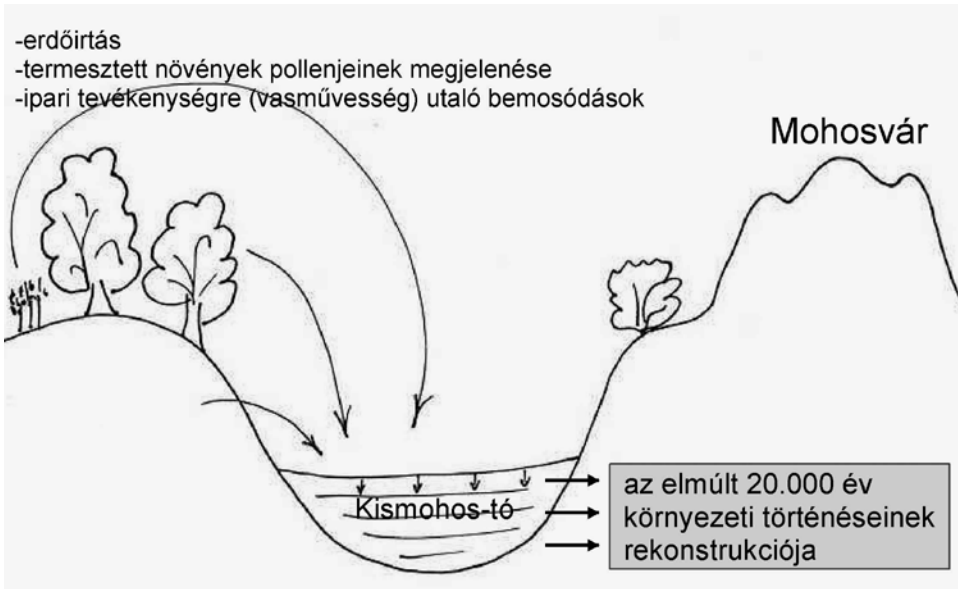

5. A Kismohos-tó üledékrétegeinek természettudományos vizsgálata

A régészeti kutatás előkészítése

A keleméri Mohosvárra vonatkozó írott történeti forrásokat Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén mutatta be a Gömör megye várait ismertető 1999-es dolgozatában.[9] Kelemér 1232-ben már a Gut-Keled nemzetség birtoka volt, s az is maradt a 15. század közepéig. A nemzetség 1338. évi birtokosztozásakor Kelemér falu Dorog fia Lőrinc fia István mesteré lett. A vár e birtokosztozáskor (már) nem szerepel, első említése a 14. századból – az 1338–1387 közötti időből – való, amikor már csak mint várhelyet említik. 1397-ben Zsigmond király Dob-i Mihály fia Péternek adományként adja többek között Kelemér falut a romos Mohos várral. Egy 1430. évi oklevél szintén csak a vár helyéről szól. Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén imént említett munkájában azonban lehetségesnek tartja, hogy számolni kell a 15. század közepén a vár újbóli felhasználásával is. Ugyanis a szuhafői református egyház újkori eredetű, de minden bizonnyal eredeti oklevelek alapján készített jegyzőkönyve szerint 1449–1450-ben Panith-i Wza Bereck gömöri alispán pert folytatott le a kazai Kakas család és a Putnoki család között keletkezett hatalmaskodási ügyben, mely szerint a Kakas család tagjai a huszitákkal együttműködve a keleméri erdőben felépített Mohosvárból háborgatták a vidéket.

A régészeti kutatás előtt elkészítettük a vár és környezetének mikrodomborzati felmérését.[10] (4. kép). A vár ovális alaprajzú. A várhegyet a vár belsejénél átlagosan 6 mé-

9 A vár legelső régészeti leírását Dobossy László készítette el: Dobossy László: Várak és őrhelyek Ózd környékén. Borsodi kismonográfiák. I. Miskolc, 1975. A várra vonatkozó történeti adatokat Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén adta közre: Nováki Gyula – Sárközy Sebestyén: Várak a magyarországi Gömörben. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve,* XXXVII. (1999) 329–348.

10 A vár területének első, régészeti célú szintvonalas felmérését Nováki Gyula készítette el 1992-ben. A vár és tágabb környezetének (62 hektár) újabb, részletesebb, mikrodomborzati felmérését pedig az Aggteleki

6. A Mohosvár sánca és árka

terrel alacsonyabb szinten, egy 10–15 méter széles, mély árok veszi körbe, melynek külső oldalán sánc húzódik (6. kép). A sánc a DK-i oldalon már csak terasz formájában követhető. A vár déli oldalán hiányzik az árok és a sánc. Ezt az oldalt, a Kismohos-tó irányában, meredek domboldal határolja. Ide fut be a várat körbevevő árok két vége is. A vár sánccal és árokkal körülvett belső területének átmérője 60×35 méter, ennek a belső területnek a nagysága 0,09 ha. A vár ÉNy-i oldalán, a sáncon kívül 18-20 méter széles, 120 méter hosszú egyenes terasz húzódik, külső szélét határozott perem jelzi, alatta a meredek hegyoldal folytatódik (7. kép). A vár belső területe a kutatást megelőzően rendkívül bolygatott volt. A rabló- és bányagödrök miatt nem volt arra lehetőség, hogy kutatás előtt, mikrodomborzati nyomok alapján egyértelmű régészeti jelenségeket valószínűsítsünk. Nem lehetett meghatározni pontosan, hogy hol állhattak korában épületek, csupán a felszínre került mészhabarcs törmelék utalt kő építményekre.[11] A régészeti kutatást megelőző újabb, mikroszintvonalas felmérés készítése során a vár sáncain túl elhelyezkedő terasz nyugati és északi részén olyan mikrodomborzati jelenségeket dokumentálhattunk, melyek esetlegesen a teraszon található külső építmények meglétére utalhattak. A vár dombjának keleti tövében, a Kis- és Nagy Mohos tavak közötti területen a szintvonalas felmérés és a

Nemzeti Park megbízásából a Tocsolya Bt. készíttette el 2000-ben. E két felmérés jelentette a 2000-ben kezdett régészeti feltárások geodéziai alapját.

11 A vár köveit a 19. század negyvenes éveiben Pogány Fridrik keleméri birtokos építtette be kúriájának falaiba. A későbbi birtokos Diószegi Dezső pedig a 19–20. század fordulójának tájékán szállíttatta el a várrom maradék köveit kastély és istálló építéséhez. Nováki–Sárközy 1999. 339. Dobossy László a vár területén 1966-ban végzett terepbejárásának ismertetése során leírta, hogy „a vár keleti részénél még egy boltíves helyiség" maradványai látszanak. Dobossy 1975. 27. A 2000–2006. között feltárt területeken nem találtunk olyan épületmaradványt, ami alapján a Dobossy László által valószínűsített, boltíves helyiség létezése bizonyítható lenne.

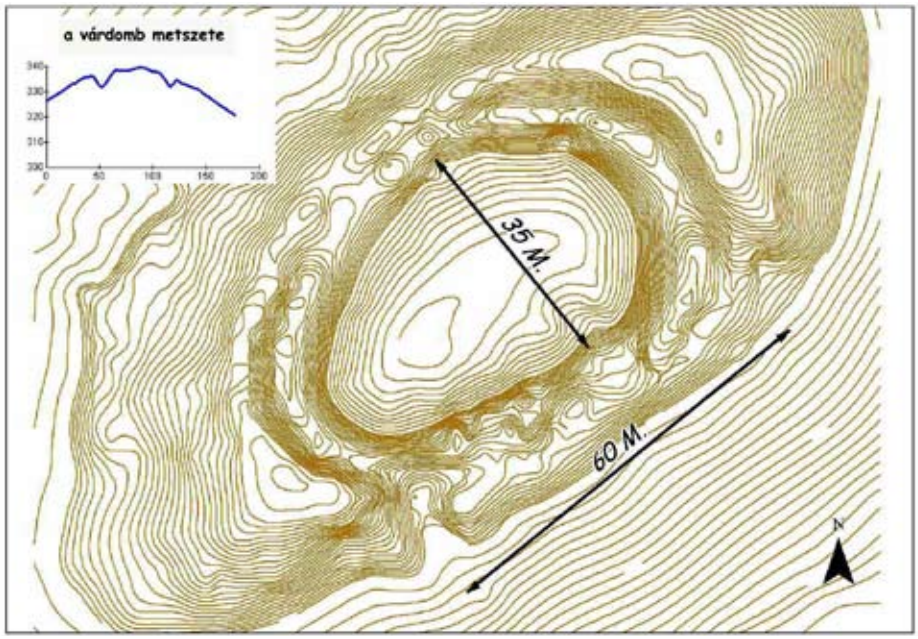

7. A Mohosvár ma látható maradványainak főbb méretei

hozzá kapcsolódó régészeti terepbejárás alkalmával olyan mesterséges mélyedéseket találtunk, melyeket szintén a várhoz kapcsolódó régészeti jelenségekként értelmeztünk.

A területről készített történeti légifényképek közül hasznos információval szolgált egy 1952-ben, katonai célból készített (bár igen rossz minőségű) felvétel. Szemben a mai állapotokkal, 1952-ben még nem fedte sűrű erdő a vár dombját, ami lehetővé tette a felszíni mintázatok régészeti célú értékelését.[12] A légifelvételen jól látható a vár ovális területét közrefogó árok és sánc. Ennél fontosabb számunkra, hogy a fényképen a Mohosvár központi területén egy világos színű, szabályos, kb. 25×23 méter alapterületű négyzetes mintázatot láthatunk (8. kép). E mintázat a későbbiek során összevethető volt a régészeti feltárás eredményeivel, melyekről az alábbiakban számolunk be.

A vár régészeti kutatása

A Kelemér melletti Mohosvár régészeti kutatását a miskolci Herman Ottó Múzeum végezte a 2000 és 2006. közötti években.[13] A régészeti kutatás négy területre terjedt ki (9. kép): 1. a várbelső; 2. sáncátvágás, abból a célból, hogy meghatározzuk szerkezetét és építési periódusait, átvágtuk a vár nyugati oldalán a sáncot; 3. a külső terasz – kutattuk a vár sáncain kívül eső területet, azzal a céllal, álltak-e a sáncon túli platón a vár hasz-

12 A fénykép negatívját a Magyar Honvédség Tóth Ágoston Térképészeti Intézetében őrzik, Budapesten.

13 A kutatás vezetője Pusztai Tamás régész. A kutatásban közreműködött Fischl Klára és Szörényi Gábor András régész, Gál-Mlakár Viktor régészhallgató, Nagy Dezső ökológus. A növénytani maradványokat Torma Andrea dolgozza fel.

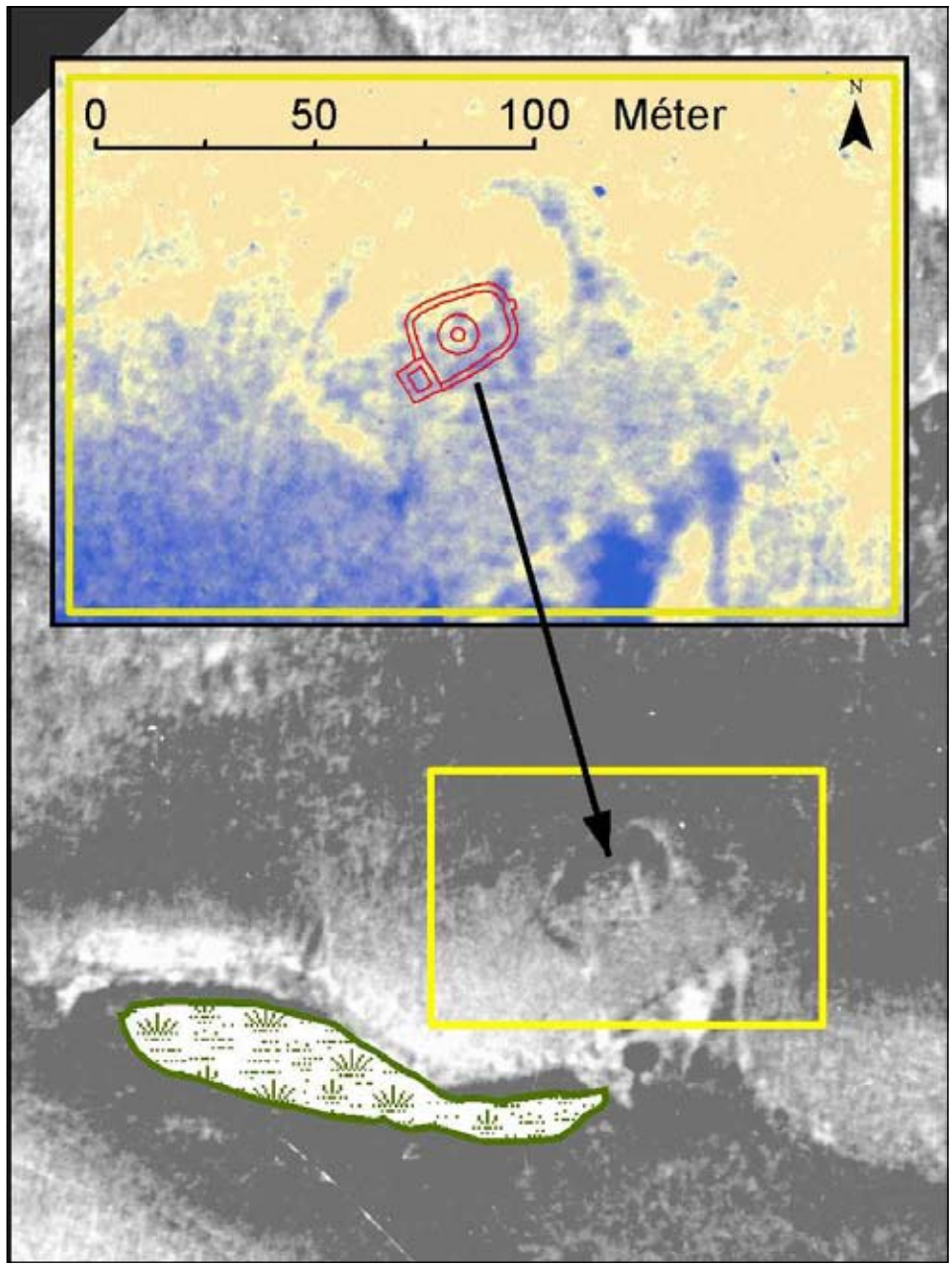

8. A Mohosvár területének 1952. évi légi felvétele

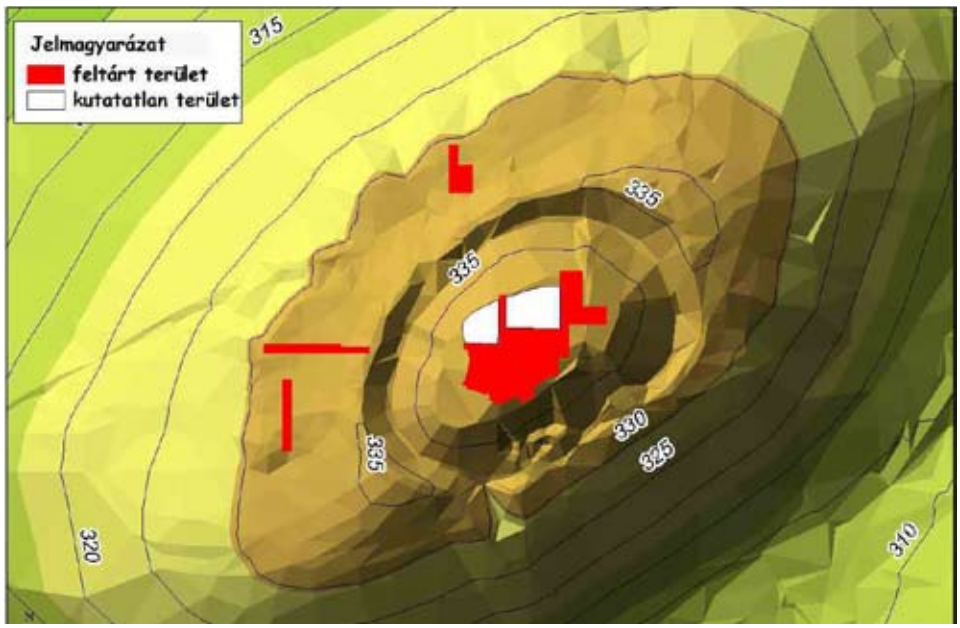

9. Régészeti kutatási területek a Mohosvárban

nálatának ideje alatt vagy az azt megelőző régészeti korokban épületek; 4. mészégető – vizsgáltuk a vár dombja alatt, a Nagymohos-tó mellett, a szintvonalas felmérés és a régészeti terepbejárások során megtalált mélyedések funkcióját.

1. A várbelső feltárása

2000-től 2006 végéig a várbelsőnek mintegy 75%-át tártuk fel. A vár É-i részét a kutatásaink ellenőrizhetősége érdekében eredeti állapotában, feltáratlanul kívánjuk megőrizni (10. kép).

A sánccal és árokkal körbevett dombtetőt a vár építése előtt letarolták, egy vízszintes felületet alakítottak ki. A várbelső területére az árokból nem került föld, azt mind az árok külső oldalához kapcsolódó sáncba építették be. Az árokkal körülhatárolt dombtetőt szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap oldalai mentén futó, 1,5–1,6 méter széles kőfal kerítette. A várfal déli szakaszánál a fal belső oldalai mentén több cölöp-, illetve karólyuk is megfigyelhető volt.

A fallal körülvett terület legnagyobb átmérői: 20×15 méter, a falon belüli terület nagysága 0,029 hektár (294 négyzetméter volt), tehát még az árokkal körülvett (0,09 hektáros) belső területet is jelentősen leszűkítették a kőfallal. Mivel a várbelső északi oldala feltáratlan maradt, e helyen csak egy kutatóárok segítségével határoztuk meg a belső területet kerítő kőfal nyomvonalát. Ha az említett, 1952. évi légi felvételre rávetítjük a feltárás eredményeit, akkor jól látható, hogy a légifelvételen a vár közepén látható világos mintázat kiterjedése összevethető a kőfal által körülzárt területtel. Ez alapján a várbelsőt kerítő kőfal nyomvonala nagy pontossággal meghatározható a feltáratlan területen is (9. kép).

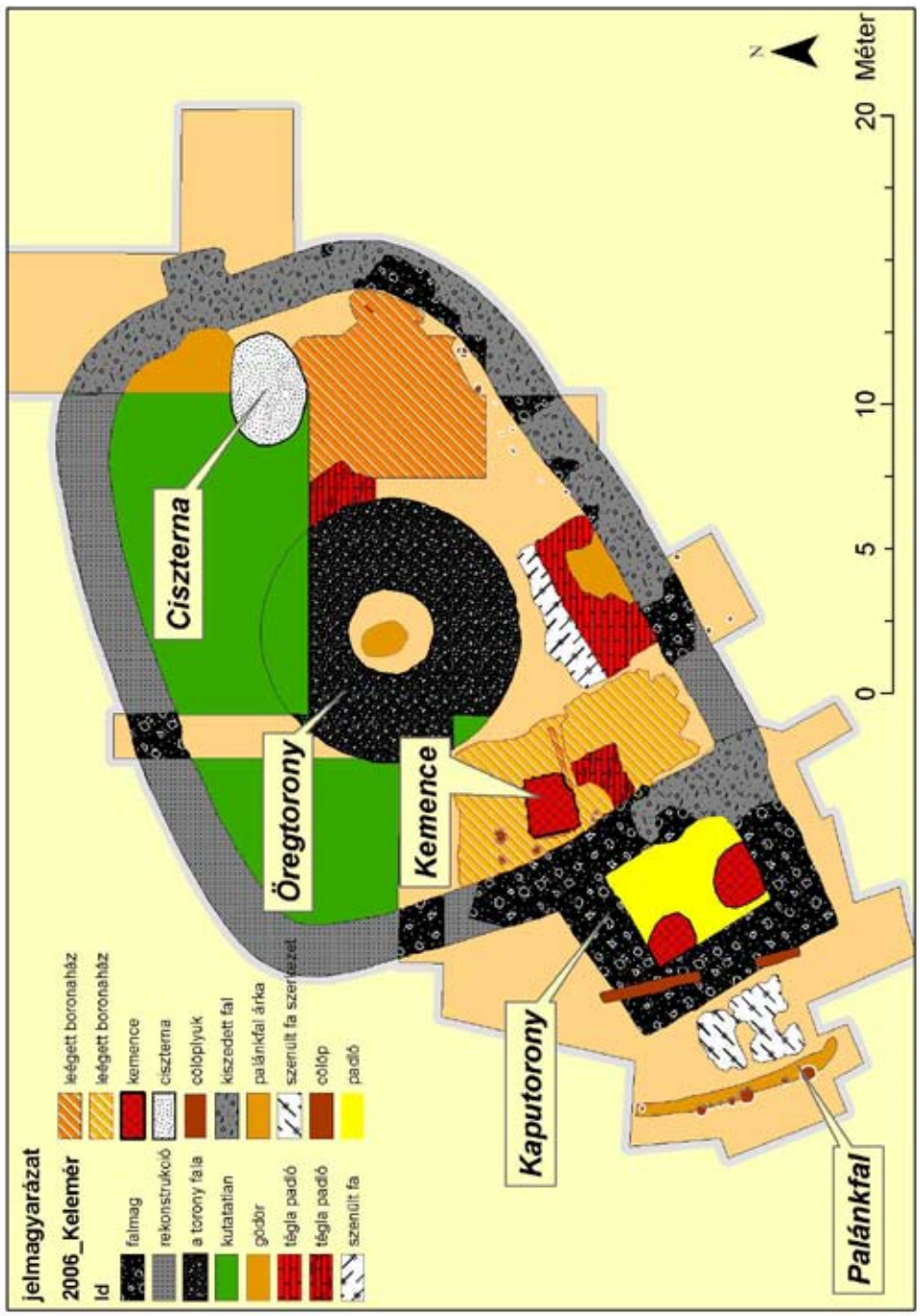

10. A várbelsőben feltárt struktúrák

11. A központi kerek torony maradványai

A fallal körülvett terület közepén egy kerek alaprajzú torony állt. A torony átmérője 9 méter, falvastagsága 3 méter volt. A torony belső járószintjét a későbbi bolygatások elpusztították. A torony ÉNy-i részén az egykori falazat mintegy 2 méter magasságig megmaradt, fal-magja öntött köves, külső oldala durván faragott kővel burkolt (11. kép).

2006 telén a várfal nyugati oldalához kapcsolódóan, azzal egy falszövetet alkotva, előkerült egy másik, négyszögletes toronyépület maradványa (12. kép). Az épület falait többnyire kibányászták, legmagasabban a nyugati oldalon maradt meg. Ott a korabeli járószinthez mérten 0,9 méter magasságban állt a torony fala. Az épület fala 1,7 méter vastag volt, belső tere 3,8×4,5 méter alapterületűnek bizonyult. A négyszögletes torony belsejét egy alkalommal megújították. Az első periódus padlószintjén az északnyugati és délnyugati sarokban egy-egy agyagból épített kemence került elő. E padlószintet a későbbiek során 40 cm vastag agyagréteggel feltöltötték. E feltöltés égett, elszenesedett magvakkal fedett felszínén találtuk meg a torony emeletének vagy födémszerkezetének elszenesedett tölgyfa gerendáit. Az égett omladékban tucatnyi nyílhegy került elő.[14] A nyugati torony földszintjén, a külső falban bejáratnak nyomát nem találtuk. A torony várbelső felé eső falának egy részét utólag kibányászták, de a megmaradt falszakaszok alapján a torony és a várbelső közötti közlekedés nem a földszinten zajlott. A torony nyugati fala alatt átlósan húzódva egy 7 méter hosszú, 35×30 cm vastag gerenda fészkét találtuk meg. A gerendára a torony nyugati fala oly módon épült rá, hogy a gerenda mindkét vége 40, illetve 50 cm hosszúságban kilógott az épület fala alól. E gerenda véleményünk szerint a torony emeleti szintjéhez vezető

14 Az itt talált nyílhegyeket (nyilakat) feltehetően a toronyban tárolták, nem pedig külső támadótól származhatnak. Külső származás esetén ugyanis a tűzvész során elpusztult vár más területein is hasonló mennyiségben kellett volna előkerülniük.

12. A vár nyugati falához épült négyszög alaprajzú torony

kapuépítmény alapépítményének része lehetett. Azt a feltételezésünket, miszerint a vár bejárata e helyen lehetett, alátámasztja az is, hogy az árokkal körülvett várdomb nyugati peremén egy legalább 8 méter hosszan húzódó palánkfal maradványait találtuk meg.. A palánk számára ásott, ívelten futó, 0,9 méter mély, 0,4 méter széles árokban, sűrűn egymás mellé állított, 25-28 cm vastag gerendák, enyhén kifelé dőlő, szenült maradványait voltak. Az árokkal körülvett várdombon a kőfal külső oldalához kapcsolódóan több helyen találtunk magányos, nem rendszerben álló cölöp- és karólyukakat. E karólyukak egy része a kőfal építéséhez használt állványzat nyoma lehet. Összefüggő palánk jelenlegi ismereteink alapján csak a várbelső nyugati oldalához épített tornyot védte. A palánk és a torony között 3–3,5 méter széles, sík külső járószint volt. E felszín teljes egészét nagyon kevés szöggel elkészített, elszenesedett fa szerkezet maradványa fedte. A feltételezett bejárattal szemben nyitott kettő kutatóárokban megvizsgáltuk a külső sánc szerkezetét is, de ebben a kettő árokban nem került elő nyoma hídszerkezetnek.

A nyugati toronytól északra eső területen, a kő várfal és a palánk közötti „külső udvarban" szintén elszenesedett, igen sok szöggel összeépített építményt égett omladékát találtuk meg. Az omladék alatt a vízszintesre kialakított felszínbe ásva, szabályos elrendezésű karólyukakat találtunk. A kőfal külső oldalán talált itteni fa szerkezetek véleményük szerint feltehetően a vár gazdasági életéhez (állatok elhelyezése) kapcsolódhattak.

A kőből épült várfal belső oldalához faszerkezetes épületeket illesztettek. Az eddigi kutatás három épület nyomait találta meg. A délkeleti sarokban egy boronaszerkezetes épület szenült gerendáit és padlóját találtuk meg (13. kép). Az épület északi fala mentén edényeket tárolhattak, melyek a fal tövében összetörve kerültek elő. A padlószinten több zsáknyi égett gabona volt. A gabona alatt vas szerszámok: balta, kapa, csákány került elő. A padlót fedő gabona fölött elhelyezkedő vastag, égett agyagos omladékban, jelenleg

13. Leégett boronaépület a várfal belső oldalánál

még meghatározatlan funkciójú, gyermekfej méretű, égett felületű kvarckavicsok feküdtek. A feltárt épületrész használatának idejét az épület padlóján előkerült, fehér színű, kézikorongon készült, bekarcolt csigavonal díszes kerámiatöredékek alapján, a 13. században, valamint a padlót fedő égett omladékban talált 1282–1308 közé datálható bécsi denár alapján, a 13. század végében, a 14. század elejében határozhatjuk meg (14. kép). A déli várfal belső oldalához egy téglával fedett járószintű, faszerkezetes fallal épült kisebb építmény kapcsolódott.

A DNy-i sarokban szintén egy téglalap alakú, legalább két helyiségből álló, faszerkezetes épület szenült maradványai voltak. Ennek az épületnek az északi helyiségében egy agyagból épített, teljes egészében épségben maradt kemencét találtunk (15. kép). A kemence falába benyomódva, mintegy 80 cm magasságig követhetően, jól dokumentálhatóak voltak a ház boronafalának egymás fölött futó, szenült gerendái. A boronaház gerendái közé tapasztott, kiégett agyagdarabok alapján a ház építése során felhasznált, kör keresztmetszetű gerendák vastagsága 20 cm körüli lehetett. A kemence melletti, északi helyiségben vasból készült eszközök (kapa, kés, valamint zabla és patkó) kerültek elő.

A vár számára fontos víz összegyűjtésére szolgáló ciszternát a középső, kerek toronytól keletre ásták. A 2006. év során sikerült feltárnunk a ciszterna teljes egészét. A 6 méter mélyen kiásott vízgyűjtő nyílása 3 méter széles volt, lefelé tölcsér szerűen szűkült, majd egy alsó, kiszélesedő üregben záródott. A ciszternát a 20. században egy kalóz ásatás során teljesen kirabolták, abban régészeti anyagot gyakorlatilag nem találtunk. Nincs adatunk arra sem, hogy a ciszterna falát a kavicsos-agyagos altalajban valamiféle vízzáró szerkezettel bélelhették-e. A várbelső területén nyitott szelvényben szórványosan neolit kerámiatöredékek kerültek elő.

2. A sáncátvágás

14. A várban talált 13/14. századi leletanyag

A vár külső erődítését úgy alakították ki, hogy a sáncot azároknak, valamint az előtte elhelyezkedő területnek az anyagából töltötték fel. A sáncon állt egyéb szerkezetre utaló nyomot nem találtunk. A vár nyugati oldalán nyitott, K–Ny-i irányú sáncátvágás során megállapítható volt, hogy az itt lévő platón korábban egy neolit település volt, de annak összes maradványát a 13. században beépítették a középkori sáncba. A sánc alsó rétegeiben kizárólag ennek a településnek a leletanyaga (kerámia, obszidián penge, csiszolt kőbalta) került elő. A neolit leletanyag a bükki kultúrába sorolható.[15] E réteg fölött egy leletmentes, agyagos feltöltés volt, melynek keményre lejárt illetve hamus porózus felszínén 13–14. századi kerámia volt. A sánc legfelső, napjainkban 50-60 cm vastagságú rétege a sánc egy megújítása során keletkezhetett. Ebben a rétegben a 13/14. század fordulójából származó kerámia, valamint a várbelső épületeinek padlójaként is használt téglák kerültek elő. E sáncmagasítás korát nem tudjuk meghatározni. Nem tudjuk, hogy még 1300 körül, az Árpád-kori vár életének utolsó szakaszában került erre sor, vagy pedig később, a történeti adatok alapján a 15. században e vidékre került husziták tették ideiglenesen használhatóvá a már korábban elpusztult vár árkát és sáncát. Tény, hogy a várbelsőben ez idáig 15. századi leletanyagot, mely a husziták tartós ittlétének a bizonyítéka lenne, nem találtunk.

3. A vár sáncát övező külső plató kutatása

A sáncon kívül két szelvényt nyitottunk abból a célból, hogy megvizsgáljuk, ezen a területen álltak-e épületek a vár használatának idején, vagy más időszakokban. A nyugati platón nyitott szelvény területén a jelenlegi vékony erdei talaj alatt közvetlenül a sánc épí-

15 Az újkőkori kerámiatöredékek meghatározását Csengeri Piroska régész végezte el.

15. Agyagból épített kemence, oldalán az épület falának elszenesedett gerendái

tése során kialakított, viszonylag sík felszínű kavicsos altalaj helyezkedett el. A geodéziai felmérés során e területen megfigyelt kiemelkedések részben természetes eredetűek voltak, részben a sánc lepusztulása hozta létre őket. Felszíni építmény nyomaira ezen a területen nem találtunk. Az északi platón nyitott szelvény területén, közvetlenül a sánc talpa és az ahhoz kapcsolódó síkra kialakított terület határán szabálytalan formájú területen elhelyezkedő, sárba rakott kövekből álló építmény omladékát találtuk. A kövek csak a felszínen voltak, a felszín alá mélyedő alapozás nyomaira nem akadtunk. A várbelső méreteinek és szerkezetének ismeretében e területen kell keressük az istállókat.

A vár környezetét a feltárásokkal párhuzamosan fémkereső műszerrel is átkutattuk. E kutatás legfontosabb eredménye az volt, hogy míg a várbelsőben eddigi ismereteink alapján nem került elő késő középkori leletanyag, addig a külső területek fémleletei között már találunk 15. századra datálható darabokat is. E leletek, valamint a sánc legutolsó – ma még nem pontosan meghatározható korú – felmagasítása nem zárják ki a vár az írott források alapján valószínűsíthető 15. század közepi, kisebb intenzitású használatának lehetőségét.

4. A várdomb lábánál megtalált mélyedések vizsgálata

A várdomb geodéziai felmérése során a várdomb keleti és délkeleti oldalán több mélyedést is fölfedeztünk. Ezek közül kettő mélyedést a vár építése során használt mészégető maradványaiként határozhatunk meg. A vékony erdei földréteg alatt égett, olvadt salakdarabokkal kevert mészkő-, valamint vörösre égett agyagréteg volt. Az e rétegekben található régészeti leletanyag a 13. századra keltezhető. A mészégetők feltárását még nem zártuk le.

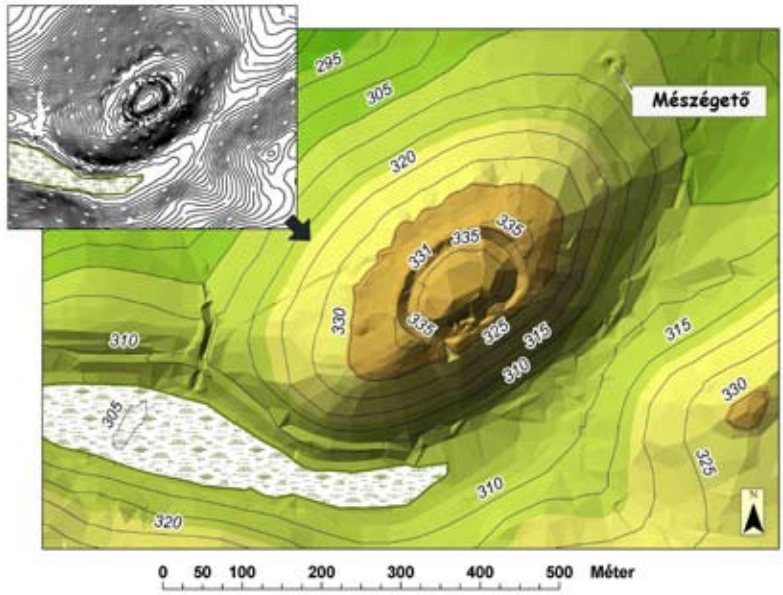

16. A vár környezetének geodéziai felmérése alapján szerkesztett digitális domborzatmodell

A Mohos-tavak természettudományos vizsgálatainak és a régészeti ásatás eredményeinek az összevetése

A feltárás eredményeképp meghatározható volt, hogy a vár helyén a neolitikumban, a bükki kultúrának már létezett egy települése. Nem kerültek elő olyan régészeti jelenségek, melyek e neolit település esetleges erődítésére utalnának. A Kismohos-tó rétegeinek természettudományos vizsgálata során nyert adatok történeti interpretációjának azokat a fejezeteit, melyek során, e területen egy jelentős kelta valamint 10–11. századi erődítésről beszélnek a kutatók, a régészeti feltárás eddigi eredményei nem támasztják alá. A Mohosokat ért emberi hatások közvetlen okait ekkor valamivel távolabb kell keressük.

A vár építését az itt talált leletanyag alapján a Magyarországot ért 1241–1242. évi tatár pusztítás utáni időszakra tehetjük. Annak oka, hogy a területet birtokló Gut-Keled nemzetség 1338-as birtokosztásakor már nem említették, feltehetően az volt, hogy a 14. század elején, a Károly Róbert király (1308–1342) hatalomra jutásához kapcsolódó harcok során elpusztulhatott, feltehetően leégett.

A vár és környezetének kapcsolata a középkorban

A vár környezetének geodéziai felmérését alapul véve elkészítettük a terület digitális domborzatmodelljét (16. kép). A digitális domborzatmodell segítségével olyan vizsgálatokat kívántunk elvégezni, melyek a településrégészetben már alkalmazott módszerek (relief analízis, lejtőkategória analízis, kitettség analízis), de a középkori várkutatásban

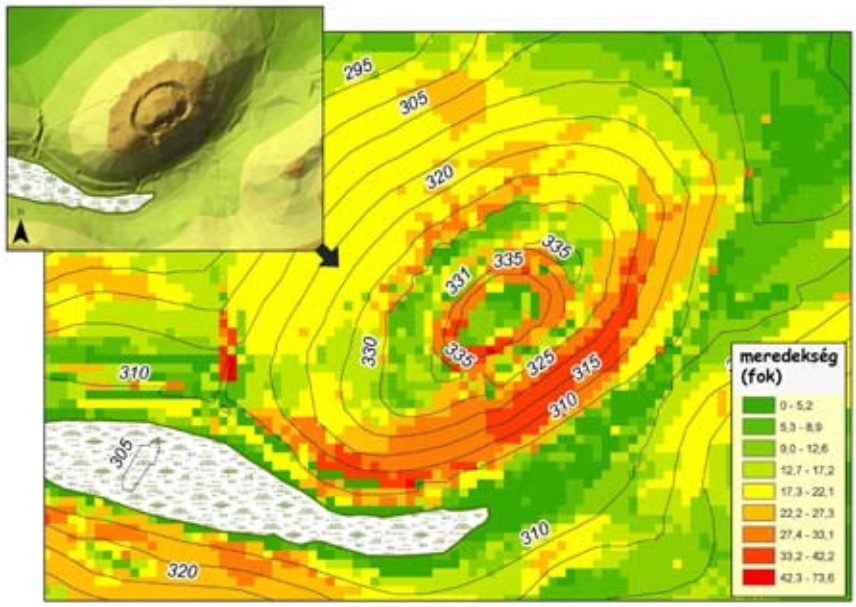

17. A digitális domborzatmodellből szerkesztett lejtőkategória-elemzés

e vizsgálatokat még kevéssé alkalmazzák.[16] Nagyon sok várnak ismerjük már a „3D-rekonstrukcióját" ezeket az ábrákat a kutatók általában dolgozataik színesítéséhez, szemléletesebbé tételéhez használják. E rekonstrukciók egy része azonban nem megy túl az internetes bemutatás lehetőségének megteremtésén (a vár „jól néz ki" a publikációban). E 3D-rekonstrukciók elkészítése során a kutatók többnyire nem használják ki a térinformatika kínálta földrajzi elemzési lehetőségeket.[17] A keleméri Mohosvár környezetének elemzése során erre tettünk kísérletet.

A digitális domborzatmodellből generált lejtőmeredekségi-lejtőkategória térkép jól összevethető a vár régészeti kutatásainak eredményeivel. Részint meghatározhatóak azok a viszonylag sík területek, melyek megtelepedésre, épületek kialakítására alkalmasnak tekinthetőek, tehát régészeti kutatást igényelnek, másrészt meghatározható az a viszonylag kis lejtőmeredekségi mutatókkal rendelkező terület, ahol a vár megközelítéséhez a legkisebb energia szükséges (17. kép). Ez a terület azonos a várba nyugati irányból napjainkban is bevezető gyalogút melletti területtel. Mint fentebb leírtuk, a vár pusztulását erős tűz – feltehetően külső támadás okozhatta. Mivel a vár árka megakadályozza, hogy a várbelsőből nyugati, északi és keleti irányban leletek mosódjanak ki, az e területeken található felszíni és felszín alatti régészeti leletanyag helyére kerülésének a körülményeit figyelmesen kell vizsgáljuk. A vár környezetét fémkereső műszerrel szisztematikusan végigkutatva igen sok nyílhegyet találtunk azon a területen (a

16 A térinformatikai módszerek (GIS) alkalmazásáról a tájrégészetben részletesen ír: Chapman, Henry: Landscape archaeology and GIS. Tempus Publishing Limited, Stroud, 2006.

17 Ez alól természetesen vannak kivételek. Térbeli elemzéseket például Domokos György is végzett az egri vár vizsgálata során.

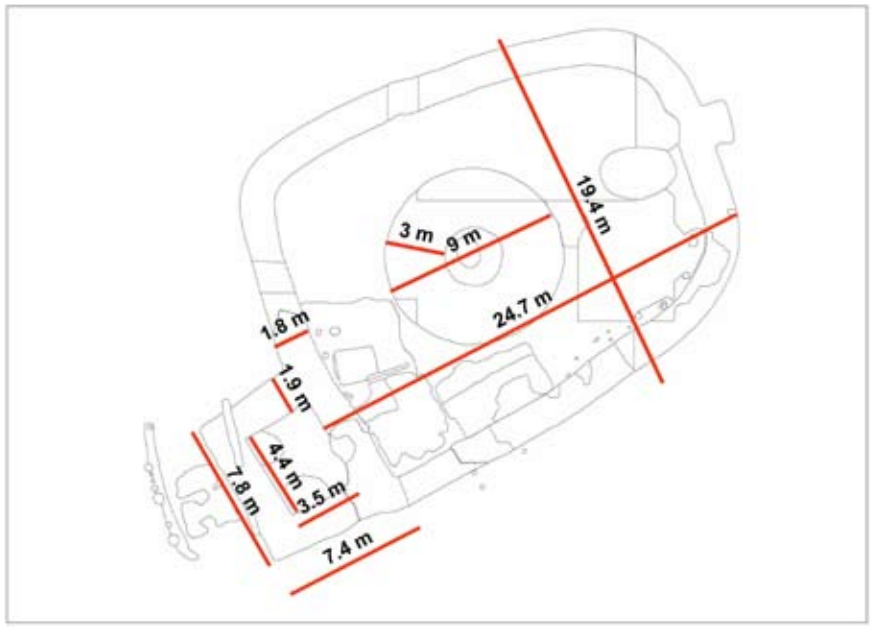

18. A várbelső méretei

várdomb nyugati oldala), mely a lejtőmeredekségi viszonyok alapján a legalkalmasabb a vár megközelítésére. E tényt feltételesen a vár pusztulásának körülményeivel kapcsolhatjuk össze. A lejtőmeredekségi viszonyok elemzéséből meghatározhatóak azok a vár körüli területek is, melyekről a Kis- és Nagymohos tavakba bemosódott üledék származhat.

A vár funkciójának vizsgálata

A Mohosvár és környezete közötti viszony vizsgálata során meg kell határozzuk a vár funkcióját is. Az általánosan elterjedt, részben a 19. század romantikus szemléletére visszavezethető értelmezés alapján a várakra gyakran csupán mint katonai létesítményekre tekintenek, melyeknek általában „útellenőrző, határzáró funkciója van". Ugyanakkor ismert, hogy egy vár működhet birtokközpontként, tulajdonosának lakó- vagy reprezentációs helyeként, illetve szolgálhatja a tulajdonos javainak őrzését is.

A várbelsőt körítő fal által lehatárolt terület nagysága egy háromszintes családi ház alapterületénél alig nagyobb: 294 négyzetméter (0,0294 hektár). A központi, kör alakú torony a várbelső területéből még 63 négyzetmétert elfoglalt. Emellett a várfal mentén további épületek is helyet kaptak, ami a belső szabad teret szintén szűkítette (18. kép). A középső torony, a ciszterna és a várfal belső oldalához kapcsolódó fa épületek között alig 1-1,5 széles hely maradt a közlekedésre. Ez a beépítési mód meghatározta a vár belső magjának befogadóképességét valamint használati módját is. A vár közepén álló torony 3 méter vastag fala által körülvett belső tér feltehetően nem lehetett alkalmas arra, hogy ott lakjanak, e lehetőségre régészeti nyom sem utalt. (A torony lakó funkcióira

egyértelműen utalt volna, ha toronyban fűtőberendezésre, kályha, illetve árnyékszék meglétére utaló maradványokat is találunk.) A torony elnevezésénél ez okból feltehetően inkább az öregtorony (Bergfried), mintsem a lakótorony (Wohnturm) szó lehet a megfelelő. E tárgyban azonban óvatosan kell fogalmaznunk, hiszen nem tudjuk, hogy a torony emeleti szintjeinek helyiségeit is három méter vastag fal határolta-e, vagy az ott kialakított vékonyabb falakkal esetlegesen tágasabb, lakóhely céljait is szolgáló helyiségeket alakítottak-e ki?

A kőfal nyugati oldalához kapcsolódó, négyszögletes torony alapterületét tekintve már alkalmas lett volna lakófunkciók ellátására is. E torony földszintjén két sütőkemence is volt. A fa belső szerkezettel épült torony emeleti szintje korábban leírt véleményünk szerint a bejárati funkciókat látta el. Amennyiben a torony emeletén laktak volna, a lakóknak el kellett volna viselniük a földszinti két kemence által kibocsátott füstöt is.

A feltáráson talált jelenségek – gondosan megépített boronaházak, bennük a mindennapi élet kellékei, valamint a kemence megléte alapján a várat folyamatosan lakták. A vár sáncával, valamint a mára már részben feltöltődött, de így is mély árkával, vastag kő falával, tornyaival markáns erődítés képét mutatja. A 75 százalékában feltárt várbelső leletanyagában nincsenek olyan rangosabb tárgyak, amelyek a korabeli falvak leletanyagának színvonalától a várat elválasztanák. A két tornyon túl a boronaépületek mellett rangosabb kőépületet, „palotát" sem találtunk.[18] A vár tulajdonosa – legalábbis a régészeti leletanyag egyszerűségét figyelembe véve – huzamosabb ideig feltehetően nem tartózkodhatott a várban.

A 13–14. században, a talán még fél évszázadig sem használt vár a várakról kialakított mai képünkhöz mérten igen kicsinynek tűnik, ugyanakkor felépítését vizsgálva rendelkezik azokkal a szerkezeti elemekkel, melyek lehetővé teszik, hogy birtokosa hatalmát biztosítsa. A belső lakóépületek, valamint a kőfal külső oldalán és a várat körülvevő platón elhelyezkedő gazdasági létesítmények pedig biztosították egy állandó őrség ellátását. Véleményünk szerint a keleméri Mohosvár elsősorban a birtokos javainak (értékek, jogbiztosító oklevelek) őrzését szolgálhatta. A vár építészeti kialakítása – sánccal árokkal védett, kőfallal körülvett központi mag, külön védett kapuépítmény, erőteljes központi torony – erre látszik utalni.

A kő fal, a tornyok valamint a várat védő sáncnak és ároknak a kialakítása igen jelentős energiákat igényelt. Mennyiben tekinthetünk úgy a Mohosvárra, mint a birtokos hatalma reprezentációjának eszközére? Ha figyelemmel vagyunk arra a tényre, hogy a régészeti feltárások alapján a 13. században a környező területek népességének egy része még földbe vájt gödörházakban lakik, a Mohosvár mai léptékkel szemlélve kis mérete ellenére is szemlélhető úgy, mint birtokosa hatalmi jelképe. De vajon volt-e kinek reprezentálni? Ki és honnan láthatta a várat?. Ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik egy másik is: vajon a várból mely területeket láthatták, azaz, ha volt útellenőrző funkciója, az miként érvényesült. E kérdésekre a választ gyakorlati úton megadhatnánk, ha a vár még állna és a várdomb mai fedettségi viszonyai közelebb állnának a középkori viszonyokhoz. Szemben a 13–14. századdal, amikor a várdombot, a vár közvetlen környékét bizonyára nem fedte erdő, ma a vár láthatósági viszonyai az ott található erdő fái miatt a terepen nem vizsgálhatóak.

18 A várbelső feltáratlan, északi oldalán még nem zárhatjuk azonban ki egy rangosabb kőépület előkerülésének lehetőségét.

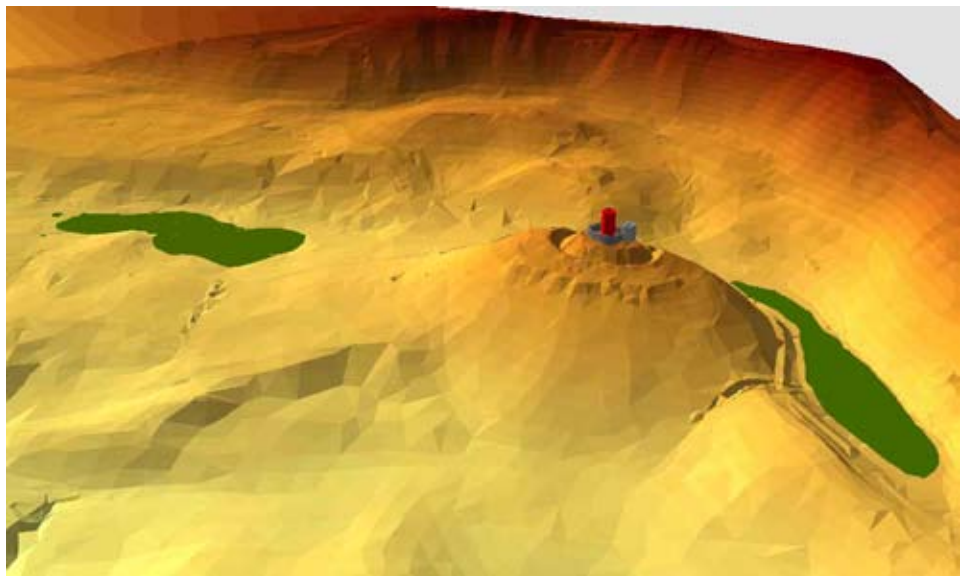

19. A Mohosvár rekonstruált tömbje a digitális domborzatmodellre vetítve

A vár és környezetének láthatósági viszonyai

Hogy megválaszoljuk azt a kérdést: mely területekről láthatták a várat, és mely területeket látták a várból, ismernünk kellene a vár tornyának magasságát. A Mohosvár tornyának azonban nem ismerjük az egykori függőleges méretét, s ezt pontosan feltehetően soha nem tudjuk meghatározni. Csupán a torony alapkörének 9 méteres átmérőjéből következtethetünk arra, a torony magassága ugyanis feltehetően meghaladta a torony átmérőjének méreteit. Bizonyára nem járunk messze a valóságtól, ha a középkori Magyarország még álló, hasonló korszakban épült tornyainak dataiból kiindulva, 3 vagy 4 szintes toronnyal, tetővel együtt legalább 20 méteres magassággal számolunk.

A vár helyének kijelölését meghatározta, hogy az őt építő Gut-Keled nemzetség e vidéken a 14. század eleji írott források alapján három, egymás mellett lévő falut birtokolt. Ezek az alábbiak voltak: Kelemér, Poszoba, és Fancsal. A várat tehát e települések határain belül tudták fölépíteni. Ha e határokon belül vizsgáljuk egy vár lehetséges elhelyezésére alkalmas helyeket, akkor – a vidék hasonló várainak elhelyezkedéséből kiindulva – elsősorban a jobban védhető, környezetéhez mérten magasabban elhelyezkedő dombtetők jöhetnek szóba. A vizsgált három falu esetében ezek a helyek a 300 méteres tengerszint feletti magasságon elhelyezkedő dombtetők.

Elkészítettük azt a láthatósági analízist, mely a vár és környezetének láthatósági viszonyait szemlélteti, azaz, melyek voltak azok a területek, melyekről a vár látható volt és fordítva. Az analízishez felhasználtuk a vár szűkebb környezetének részletes geodéziai felmérésén alapuló digitális domborzat-, valamint a tágabb régió 1:50000-es léptékű térképe alapján, 10x10 méteres rácsháló pontjainak adataiból generált domborzatmodellt (DDM10). E modellre helyeztünk rá egy 20 m magasságú toronnyal épült várat (19. kép).

A vár láthatósági viszonyainak modellezésénél a környező településekhez viszonyított helyzetének bemutatása mellett legalább olyan fontos a várdomb alatti völgyben, a vártól 1,3 kilométer távolságban, a Keleméri-patak mentén futó, a középkori forrásokban „Magna strata"-ként említett út és a vár egymáshoz való viszonyának bemutatása. A középkori út pontos nyomvonalát nem ismerjük, de feltételeztük, hogy a vidékről készült 18–19. századi történeti térképeken ábrázolt út nyomvonala megőrizte a középkori út vonalvezetését és elhelyezkedését. Ebből a célból a 19. század első felében készült, ún. II. katonai felmérés vonatkozó térképlapjain megkerestük azokat a ma is meglévő tereptárgyakat, melyek alapján az adott térképet a mai térképhez illeszthetjük, majd ez illesztés után a történeti térképen a Keleméri-patak völgyébe rajzolt út nyomvonalát fölüldigitalizáltuk Ezt a digitalizált, a maihoz képest mindenképen archaikusnak tekinthető nyomvonalat vetítettük rá a vidék digitális domborzatmodelljére.

E modellen eltérő árnyalattal ábrázoltuk azokat a területeket, melyek egy adott magasságú megfigyelési pontból láthatóak, illetve nem láthatóak. Megállapítható volt, hogy a vizsgált területen a Kelemér falu déli határában lévő Mohos tavak fölötti hegytetőkre (azaz a jelenlegi helyére) építve látszik a vár a középkori útról a legjobban (20. kép).

E vidéken, a Sajó-folyó völgyében, igen sok középkori várat találunk. Mint láttuk, az írásos források alapján dolgozó történeti kutatás a 13. századra vonatkozóan ezt a tényt úgy fogalmazta meg, hogy „a vár szomszédvárat szült". A korszak várépítői számára tehát fontos lehetett, hogy a vár sziluettje ne csak a saját jobbágyai számára, de a szomszédos birtokosok, a külső világ felé is jelezze birtokosa hatalmát. Ha az építők e szempontokat is szem előtt tartották, akkor a majdani építkezés helyének megválasztása során nem hagyhatták figyelmen kívül a Gut-Keled birtokokon keresztülvezető középkori út elhelyezkedését sem. Azaz: nem csak a nemzetség birtokában lévő falvakból, de az itt áthaladó útról is a lehető legjobban kellett, hogy látsszon a vár. Sarkítva e gondolatokat: a várat fölépíthették volna Poszoba falu északi határain lévő hegytetőkön is, de akkor senki sem látta volna, hogy ott egy vár áll. Véleményünk szerint a középkori út közelsége volt az egyik legfőbb oka annak, hogy az egyébként más, várépítésre alkalmas hely közül a Mohos-tavak fölötti dombot választották az építkezésekre. A vár telepítése során a láthatósági viszonyok figyelembevétele véleményünk szerint azt jelenti, hogy az építtetőknek fontos volt, hogy a külvilág felé a birtokos hatalmát megmutassák. Azt a kérdést nem vizsgáljuk, hogy a várnak a középkori úthoz viszonyított elhelyezése során szerepet játszhatott-e más szempont is – például az út ellenőrzése –, mert erre semmiféle régészeti, vagy írásos adatunk nincs. A vár topográfiai helyzetének elemzése során, az út ellenőrzésének feladatával akkor ruházhatnánk fel őt, ha közvetlenül a középkori út mellé építették volna. E szempontokat azonban fölülírták a kor viszonyaihoz alkalmazkodva a hatalom megmutatásának, valamint a birtokos javainak őrzésének szempontjai. Ezért épült a vár egy a vidékről jól látható, de ugyanakkor jól védhető helyre, birtokosa javainak védelmét szolgáló építészeti megoldásokkal. A Gut-Keled nemzetség itteni birtokain belül, a Mohosváron túl más erődítést a régészeti kutatásnak ez idáig nem sikerült találnia. A vár nem volt alkalmas arra, hogy veszély esetén az építtetője birtokában lévő három falu lakosságát megvédje, hiszen a várban rendelkezésre álló szabad terület nem adott erre lehetőséget.

Mely falvakat látták a Mohosvár lakói, és mely falvakból látták a Mohosvárat? Ha azt vizsgáljuk, hogy vajon a Gut-Keled nemzetség falvaiból látták-e a Mohosvárat, falvanként eltérő képet rajzolhatunk meg (20. kép).

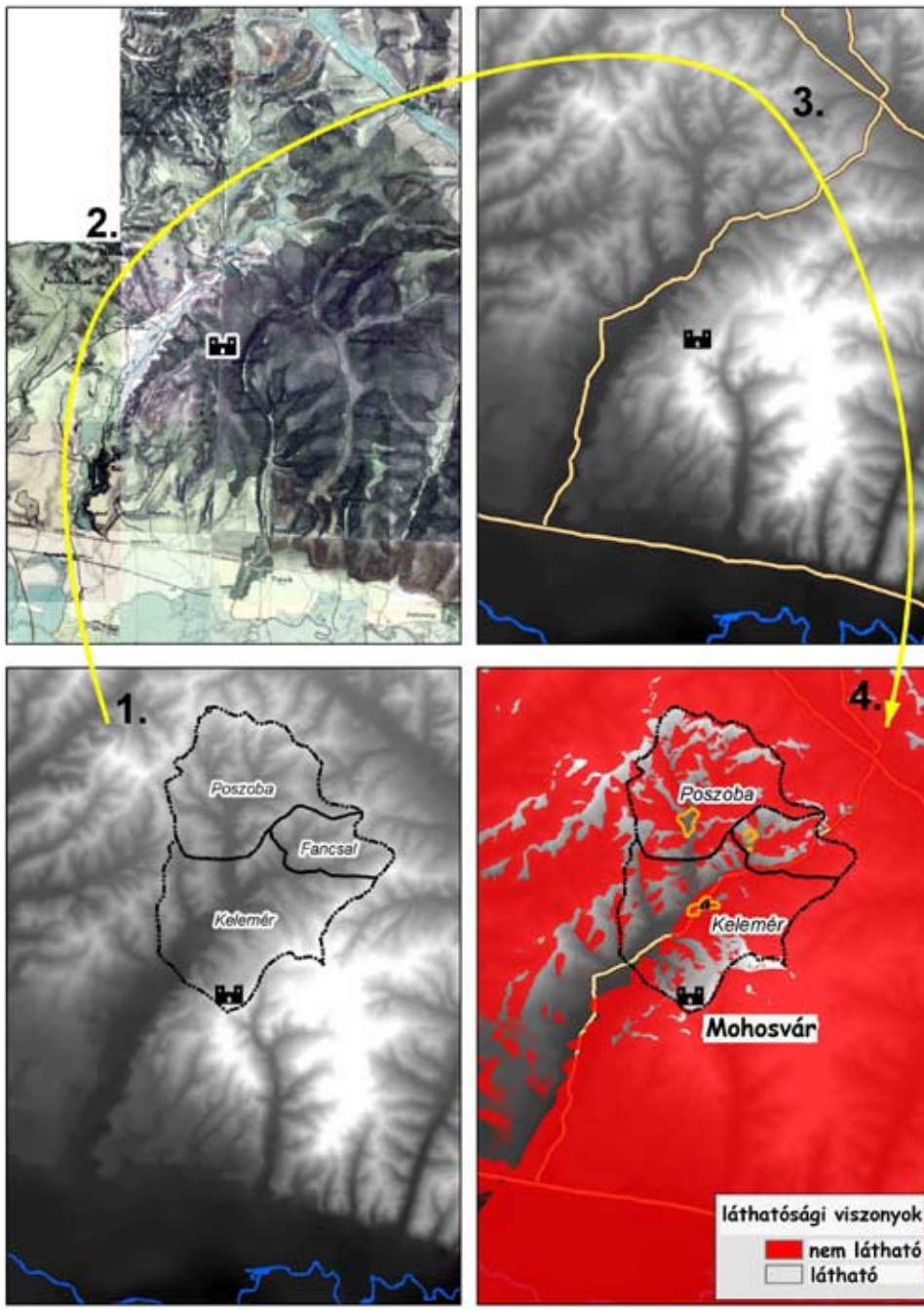

20. A vár és környezetének láthatósági viszonyai

Poszoba falu a mai Gömörszőlős falu helyén volt, ezt a faluban talált 13. századi kerámiatöredékek alapján valószínűsíthetjük. A Mohosvárat Poszoba faluból jól láthatták. Kelemér falu középkori házainak a helyét nem ismerjük, a falu feltehetően az itt áthaladó út mentén, a ma is álló középkori eredetű templom környezetében helyezkedhetett el. Ott, ahol Kelemér központja ma is található. Ha ez így volt, a várat a falu nagyobbik részéből nem láthatták, csupán arról a dombról, ahol a templom állt. (Vagy a középkori falu nagyobb területen helyezkedett el). A várat is birtokló Gut-Keled nemzetség itteni, Fancsal nevű középkori falujának pontos helyét nem ismerjük. Amennyiben a birtokos számára fontos szempont volt, hogy a Fancsal faluban élők számára a vár képe nap mint nap tudatosítsa helyzetüket, ez a szemlélet egy új forrást adhat kezünkbe ahhoz, hogy meghatározzuk Fancsal középkori falu helyét.

Az egykori falu határára a vidék mai földrajzi nevei utalnak, valamint a szomszédos települések határai alapján Fancsal határai is meghatározhatóak. A vidék középkori településtopográfiájának ismeretében, patak mentén, vagy két patak összefolyásánál, déli kitettségű domblábakon nagy a lehetőség arra, hogy a felszínen régészeti terepbejárás során településmaradványokat találjunk. E szempontok közé Fancsal középkori faluhely meghatározása során még egy további szempontot is társíthatunk: a Mohosvárat feltehetően úgy építették, hogy Fancsal faluból is láthassák.

Mindezek alapján a digitális domborzatmodellre rávetítettük Fancsal település valószínűsíthető határait. E határokon belül található egy kisebb vízfolyás. Majd elkészítettük a falu határain belül eső terület égtájak szerinti kitettségi viszonyait elemző térképünket. Végül e térképre rávetítve a vár láthatóságai viszonyait (20 méteres toronymagassággal számolva) lehatárolhatjuk azt a szűkebb területet, ahol feltehetően számolnunk kell a település lakóépületeinek előkerülésével (21. kép).

Fancsal középkori falu imént leírt lokalizálási kísérletének végső szakaszát a régészeti terepbejárás jelentheti. Még a régészeti terepbejárás eredményének ismeretében sem vonhatunk majd le általános érvényű következtetéseket egy adott vár és birtokosának falvai közötti topográfiai viszonyról, mindenesetre mi is úgy gondoljuk, hogy e várak szerepét csak a kapcsolódó birtokok lakott településeivel együtt vizsgálhatjuk. A 13. század falvainak és a hozzájuk kapcsolódó várak viszonyát legutoljára Miklós Zsuzsa és Terei György vizsgálta, igen részletesen. Példaértékű elemzésüket a történeti Borsod és Gömör falvainak és várainak eddigi ismeretében azzal egészíthetjük ki, hogy véleményünk szerint nem egy falu és egy vár viszonyát érdemes vizsgálnunk, hanem egy birtoktest és a hozzákapcsolódó vár viszonyát, hiszen e területen jól látható, hogy lényegesen több 13. századi falu határozható meg, mint amennyi hasonló korszakban használt vár.

A keleméri Mohosvár régészeti kutatása még nagyon sok lehetőséget tartogat magában. A régészeti feltárás eredményei nem mindenben támasztották alá a Mohos-tavak üledékrétegei természettudományos vizsgálatának történeti interpretációját. Ez ellentmondás kapcsán az egyik legfontosabb kérdés, hol vannak azok a régészeti maradványok, melyek a természettudományos vizsgálatok során tapasztalt, a Mohosvár 13–14. századi létezésével nem összekapcsolható időszakok emberi tevékenységére utalnak. Ezt a kérdést a vár tágabb környezetének szisztematikus régészeti terepbejárása során előkerülő újabb település- vagy erődítésnyomok régészeti kutatásával tudjuk majd megválaszolni.

A régészeti feltárás eredményeképp részletes képet kaptunk egy jellegzetes, 13–14. század fordulóján élt vártípusról. A régészeti leletanyag részletes feldolgozásán túl hatalmas lehetőségeket tartogat a várban megtalált elszenesedett szerves anyag, fa ma-

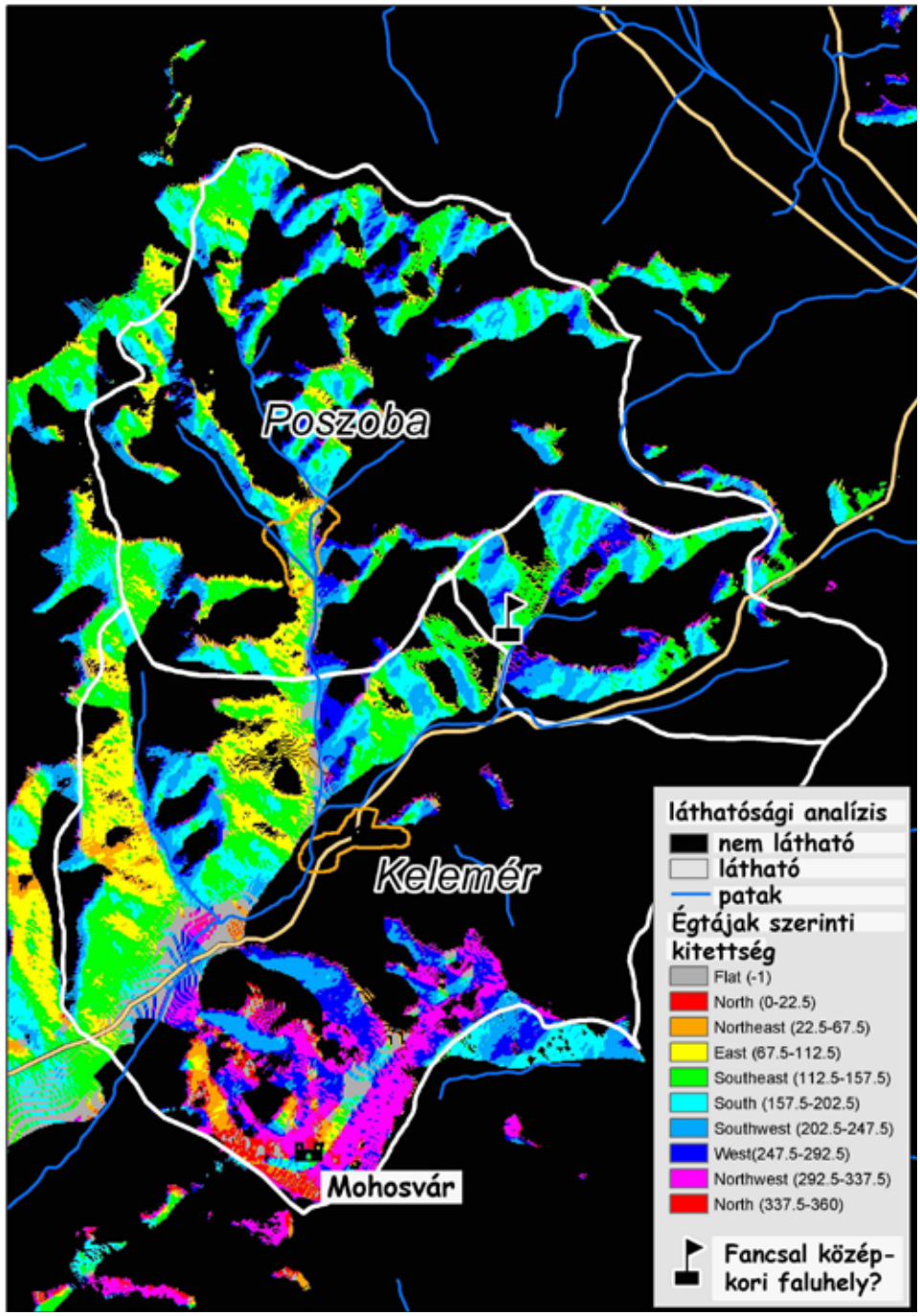

21. Fancsal középkori falu meghatározásának prediktív modellje

radványok és magvak természettudományos vizsgálata. A sánc megújításának korát feltehetően OSL-módszerrel meghatározhatjuk. A várdomb lábánál lévő mélyedésekben lévő mészégető további feltárása pedig a vár építésének körülményeiről szolgál majd adatokkal.